

“AI-IRSHOD” (الإرشاد) ASARINING FALSAFIY TAHLILI

Ilmiy rahbar: Jurayev Sherali Soibnazar o‘g‘li (PhD)

Tadqiqodchi: Xolmirzayev Imron Toxir o‘g‘li

TDSHU: sharq falsafasi va madaniyati mutaxassisligi magistranti

Imron.kholmirzayev@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada al-Juvayniy (1226-1283) ning “**al-Irshod ila qovati’il adilla fi usulil i’tiqod**” asari doirasida kalom ilmining falsafiy asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot obyektini sifatida islom aqidasi aqliy dalillar orqali asoslashga qaratilgan muhim manbalardan biri bo‘lgan “al-Irshod” asari tanlangan. Maqolada asarda aqida masalalarining qanday metodologik tamoyillar asosida bayon etilgani, dalillarning mantiqiy tuzilishi hamda aql va vahiy o‘rtasidagi munosabat masalasi falsafiy nuqtai nazardan yoritiladi.

Tadqiqot jarayonida matnshunoslik, falsafiy-analitik, mantiqiy-strukturaviy va tarixiy-kontekstual metodlardan foydalanildi. O‘rganish natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur asarda aqida sof taqlid darajasidan chiqarilib, epistemologik jihatdan asoslangan bilim sifatida talqin qilinadi. Aqidaviy masalalar sababiylik, zaruriy mavjudlik va mantiqiy zarurat tushunchalari orqali izchil asoslanadi. Bu yondashuv kalom ilmini Sharq falsafasining ajralmas qismi sifatida namoyon etadi.

Maqolada “al-Irshod” asarining Sharq intellektual madaniyatiga qo‘shgan hissasi aniqlanadi hamda diniy tafakkur va ratsional fikrlash o‘rtasidagi muvozanat ilmiy asosda ochib beriladi. Tadqiqot natijalari kalom ilmining falsafa bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: Sharq falsafasi, islom madaniyati, kalom ilmi, aqida masalalari, aqliy dalillash, falsafiy metod, metafizika, epistemologiya, aql va vahiy munosabati, intellektual tafakkur.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE WORK “AI-IRSHOD” (الإرشاد)

Scientific Supervisor: Jurayev Sherali Soibnazar o‘g‘li, PhD

Researcher: Kholmirzayev Imron Tohir o‘g‘li

Institution: Tashkent State University of Oriental Studies, Master’s Program in Eastern Philosophy and Culture

Email: imron.kholmirzayev@gmail.com

ABSTRACT

This article analyzes the philosophical foundations of Islamic theology within the context of Eastern philosophy and culture. The object of the study is the work “al-Irshad,” which represents a significant attempt to rationally justify Islamic creed through systematic argumentation. The article examines the methodological principles employed in presenting doctrinal issues, the logical structure of arguments, and the relationship between reason and revelation from a philosophical perspective.

The study applies textual analysis, philosophical-analytical, logical-structural, and historical-contextual methods. The findings demonstrate that in “al-Irshad,” creed is not treated as mere inherited belief but as epistemologically grounded knowledge. Doctrinal issues are explained through concepts such as causality, necessary existence, and logical necessity. This approach positions kalam as an integral component of Eastern philosophical thought.

The article also identifies the contribution of “al-Irshad” to Eastern intellectual culture and highlights the balanced interaction between rational reasoning and religious doctrine. The results confirm the close relationship between theology and philosophy in the development of Islamic intellectual tradition.

Keywords: Eastern philosophy, Islamic culture, kalam theology, creed, rational argumentation, metaphysics, epistemology, reason and revelation.

KIRISH

Islom falsafasi va madaniyati doirasida aqida masalalarining shakllanishi va nazariy jihatdan asoslanishi islom intellektual tarixining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Islom tafakkurida e‘tiqod masalalari dastlab vahiy va rivoyatga tayangan holda bayon qilingan bo‘lsa-da, keyingi davrlarda ularni aqliy asoslash ehtiyoji yuzaga kelgan. Bu ehtiyoj turli falsafiy oqimlar, diniy firqalar va tashqi mafkuraviy ta’sirlar kuchaygan sharoitda yanada dolzarb tus olgan.

Mazkur jarayonda kalom ilmi mustaqil ilmiy soha sifatida shakllandi. Kalom ilmi aqidani faqat matn bilan cheklab qo‘ymasdan, balki aqliy dalillar orqali asoslashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ydi. Natijada u falsafa, mantiq va diniy bilimlar chorrahasida rivojlandi. Bu holat Sharq falsafasiga xos bo‘lgan muvozanatli tafakkur uslubini yaqqol namoyon etadi.

Ana shu ilmiy-madaniy muhitda yaratilgan muhim asarlardan biri *في الأدلة فو اطع إلى الإر شاد* hisoblanadi. Ushbu asar aqida masalalarini qat’iy aqliy dalillar orqali asoslashga qaratilgan bo‘lib, kalom ilmining falsafiy salohiyatini to‘liq namoyon etadi. Asarda e‘tiqod masalalari tasodifiy mulohazalar emas, balki mantiqiy zarurat asosida bayon qilinadi.

“Asl e‘tiqod faqat taqlidga tayanishi kerak” degan qarashga qarshi ravishda, mazkur asarda aqida ongli ravishda anglanishi lozim bo‘lgan bilim sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv e‘tiqodni subyektiv ishonch darajasidan chiqarib, epistemologik jihatdan asoslangan bilim maqomiga ko‘taradi. Natijada aqida nafaqat diniy majburiyat, balki intellektual xulosa sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Zamonaviy tadqiqotlarda Sharq falsafasi ko‘pincha tasavvuf, axloqiy ta’limotlar yoki madaniy meros doirasida o‘rganiladi. Biroq aqida va kalomga oid asarlarning falsafiy-metodologik jihatlari yetarli darajada tahlil qilinmagan. Xususan, “al-Irshod” asarining dalillash uslubi, mantiqiy strukturalari va metafizik asoslari ko‘plab tadqiqotlarda chetda qolgan. Bu holat mazkur maqolaning dolzarbligini belgilaydi.

Ushbu maqolada “al-Irshod” asari Sharq falsafasi va madaniyati kontekstida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi asarda aqida masalalarining qanday falsafiy metodlar asosida bayon etilganini aniqlashdan iborat. Shuningdek, kalom ilmi va falsafa o‘rtasidagi o‘zaro aloqalar ochib beriladi hamda mazkur asarning Sharq intellektual madaniyatiga qo‘shgan hissasi ilmiy asosda baholanadi.

Maqola quyidagi savollarga javob izlaydi: aqida masalalarini aqliy dalillar orqali asoslash Sharq falsafiy tafakkurida qanday metodologik ahamiyatga ega va “al-Irshod” asari bu jarayonda qanday o‘rin tutadi? Ushbu savollarga javob berish orqali maqola kalom ilmining falsafiy mohiyatini yanada aniqroq yoritishni maqsad qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

Sharq falsafasi va islom tafakkuri bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar kalom ilmining shakllanishi va rivojlanishida aqlning muhim rol o‘ynaganini ko‘rsatadi. Klassik tadqiqotlarda kalom ko‘pincha diniy bahslar bilan cheklangan soha sifatida talqin qilingan. Biroq so‘nggi ilmiy izlanishlarda kalom ilmi falsafiy metodlarga tayangan mustaqil intellektual an‘ana sifatida baholanmoqda.

Sharq falsafasiga oid manbalarda aqida masalalarini aqliy asoslash masalasi metafizika va epistemologiya bilan uzviy bog‘liq holda yoritiladi. Tadqiqotchilar sababiylik, zaruriy mavjudlik va mantiqiy zarurat tushunchalari orqali islom aqidasi falsafiy poydevorini ochib beradilar. Bu yondashuv kalom ilmni sof apologetik fan emas, balki nazariy tafakkur mahsuli sifatida ko‘rsatadi.

Mazkur kontekstda “al-Irshod ila qovati’il adilla fi usulil i’tiqod” asari alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar haqida olib borilgan tadqiqotlarda uning dalillash uslubi, mantiqiy izchilligi va falsafiy salohiyati qayd etilgan. Shunga qaramay, asarning Sharq falsafasi va madaniyati doirasidagi

metodologik o'zni ko'pincha umumiy baholar bilan cheklanib qolgan. Bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Mavjud tadqiqotlarning aksariyati asarning aqidaviy mazmuniga e'tibor qaratgan, biroq uning ichki mantiqiy tuzilishi va falsafiy metodlari yetarli darajada tahlil qilinmagan. Ayniqsa, aql va vahiy o'rtasidagi muvozanat masalasi ko'proq teologik nuqtai nazardan yoritilgan bo'lib, falsafiy jihatlarini ikkinchi darajada qolgan.

Ushbu bo'shliqni to'ldirish maqsadida tadqiqotda bir nechta metodlardan foydalanildi. Matnshunoslik tahlili orqali asarda qo'llanilgan asosiy tushunchalar va terminlar aniqlanib, ularning mazmuniy chegaralari belgilandi. Falsafiy-analitik metod yordamida dalillarning mantiqiy tuzilishi, sabab–natija munosabatlari va xulosalarning zaruriyigi tahlil qilindi.

Mantiqiy-strukturaviy tahlil asarning umumiy kompozitsiyasini o'rganishga qaratildi. Boblar o'rtasidagi izchillik, dalillarning ketma-ketligi va aqidaviy xulosalarning shakllanish jarayoni alohida ko'rib chiqildi. Taqqoslash metodi orqali “al-Irshod”dagi yondashuv boshqa kalomiy va falsafiy an'analar bilan qiyoslandi. Bu esa asarning o'ziga xos metodologik jihatlarini aniqlash imkonini berdi.

Tarixiy-kontekstual yondashuv orqali asar yaratilgan davrning ijtimoiy va madaniy sharoitlari hisobga olindi. Turli aqidaviy bahslar va intellektual qarama-qarshiliklar fonida asarning maqsadi va vazifalari aniqlashtirildi. Ushbu metodlar majmui tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va ishonchliligini ta'minlaydi.

Sharq falsafasida aqidani ratsional asoslash masalasi faqat diniy ehtiyoj natijasi emas, balki umumiy intellektual muhit bilan bog'liq hodisadir. Yunon falsafasining tarjima harakati, mantiq ilmining rivoji va metafizik muammolarga bo'lgan qiziqish kalom ilmining metodologik shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Shu sababli kalom ilmi ko'plab tadqiqotlarda Sharq falsafiy tafakkurining ichki bo'g'ini sifatida baholanadi.

Mavjud ilmiy adabiyotlarda aqida masalalarining aqliy asoslanishi ikki asosiy yo'nalishda talqin qilinadi. Birinchi yo'nalishda aql diniy matnlarni tushunishga yordam beruvchi vosita sifatida ko'riladi. Ikkinchi yo'nalishda esa aql aqidaviy haqiqatlarni mustaqil tarzda isbotlovchi metod sifatida baholanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, “al-Irshod” asarida ushbu ikki yondashuv o'rtasida muvozanat saqlangan. Aql mustaqil haqiqat manbai sifatida emas, balki vahiy orqali kelgan haqiqatni mantiqiy jihatdan mustahkamlovchi vosita sifatida ishlatiladi.

Metodologik jihatdan asarda qo'llanilgan dalillash usuli klassik mantiq qoidalariga mos keladi. Har bir aqidaviy masala muammo qo'yishdan boshlanadi, so'ng qarama-qarshi fikrlar tahlil qilinadi va oxir-oqibat zaruriy xulosa chiqariladi. Bu jarayon falsafiy tafakkurga xos bo'lgan izchillik va sababiylik tamoyillariga asoslanadi. Shu jihatdan asar nafaqat kalomiy risola, balki falsafiy traktat sifatida ham talqin qilinishi mumkin.

Tadqiqot metodlarining uyg'un qo'llanilishi natijasida asarning ichki mantiqiy tizimi aniqlandi. Matnshunoslik tahlili terminlarning barqaror va izchil ishlatilganini ko'rsatdi. Falsafiy-analitik yondashuv esa aqida masalalarining metafizik asoslarini ochib berdi. Ayniqsa, sababiylik va zaruriy mavjudlik tushunchalarining izchil qo'llanilishi asarning ontologik poydevori mustahkam ekanini tasdiqlaydi.

Taqqoslash metodi orqali “al-Irshod”dagi yondashuv boshqa kalomiy va falsafiy maktablar bilan qiyoslanganda, uning mu'tadil pozitsiyasi yaqqol namoyon bo'ladi. Asarda na mutlaq ratsionalizm, na sof literalizm ustuvorlik qiladi. Bu holat Sharq falsafasiga xos bo'lgan muvozanatli tafakkur uslubini aks ettiradi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili va qo'llangan metodlar majmui tadqiqotning ilmiy yangiligini ta'minlaydi. Ushbu yondashuv “al-Irshod” asarini faqat tarixiy manba sifatida emas, balki

Sharq falsafiy tafakkurining muhim nazariy namunasi sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa keyingi bo‘limda keltiriladigan natijalarni ilmiy asos bilan ta’minlaydi.

NATIJARLAR

“al-Irshod” asarida aqida masalalari qat’iy metodologik tizim asosida bayon etilgan. Ushbu tizim aql va naql o‘rtasidagi munosabatni aniq chegaralar bilan belgilaydi hamda e’tiqodni mantiqiy dalillar orqali mustahkamlashni maqsad qiladi. Natijada aqida subyektiv ishonch darajasida emas, balki zaruriy bilim sifatida talqin qilinadi.

Birinchi asosiy natija aqidaning epistemologik maqomiga taalluqlidir. Tadqiqot davomida aniqlanganki, asarda e’tiqod masalalari gumon yoki taxmin sifatida emas, balki bilish mumkin bo‘lgan haqiqat sifatida asoslanadi. Aqida masalalari avvalo zaruriy bilim sifatida ko‘rib chiqiladi, keyinchalik esa nazariy dalillar bilan mustahkamlanadi. Bu yondashuv e’tiqodni ongli ravishda qabul qilish imkonini yaratadi va inkorni aqliy jihatdan asossiz holga keltiradi.

Ikkinchi natija kalom ilmining falsafiy fan sifatida namoyon bo‘lishi bilan bog‘liq. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, asarda qo‘llanilgan dalillash sxemasi klassik falsafiy metodga to‘liq mos keladi. Har bir aqidaviy masala muammo sifatida qo‘yiladi, so‘ng qarama-qarshi fikrlar tahlil qilinadi va oxir-oqibat zaruriy xulosa chiqariladi. Ushbu ketma-ketlik kalom ilmini faqat apologetik vosita emas, balki mustaqil nazariy tafakkur shakli sifatida ko‘rsatadi.

Uchinchi muhim natija asardagi metafizik izchillik bilan bog‘liq. Tadqiqot natijalari sababiylik tamoyilining qat’iy qo‘llanilganini ko‘rsatdi. Borliq tasodifiy hodisalar majmui sifatida emas, balki sabablar zanjiri asosida tushuntiriladi. Ushbu zanjirning cheksiz bo‘lishi rad etilib, zaruriy mavjudlik g‘oyasi mantiqiy zarurat sifatida asoslanadi. Bu esa aqidani hissiy tasavvur emas, balki ontologik xulosa darajasiga olib chiqadi.

To‘rtinchi natija aql va vahiy o‘rtasidagi muvozanat bilan bog‘liq. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, asarda aql mustaqil haqiqat manbai sifatida emas, balki vahiy orqali berilgan haqiqatni anglash va himoya qilish vositasi sifatida qo‘llanadi. Aql dalil quradi, vahiy esa mezon bo‘lib qoladi. Natijada na mutlaq ratsionalizm, na sof literalizm ustuvorlik qiladi. Bu holat Sharq falsafasiga xos muvozanatli tafakkur uslubini tasdiqlaydi.

Beshinchi natija intellektual madaniyat shakllanishiga taalluqlidir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, asarda qo‘llanilgan metod faqat nazariy emas, balki madaniy ahamiyatga ham ega. Bahslar hissiy tortishuv emas, balki mantiqiy tahlil asosida olib boriladi. Aqida masalalari ijtimoiy ziddiyat manbai emas, balki ilmiy muhokama mavzusiga aylanadi. Bu esa fikriy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Umuman olganda, olingan natijalar “al-Irshod” asarining Sharq falsafasi doirasida yuqori nazariy darajaga ega ekanini ko‘rsatadi. Aqida masalalarining ratsional asoslanishi kalom ilmini Sharq falsafiy tafakkurining ajralmas qismi sifatida namoyon etadi va keyingi bo‘limda olib boriladigan munozaralar uchun mustahkam ilmiy asos yaratadi.

MUNOZARA

Mazkur tadqiqot natijalari “al-Irshod” asarining Sharq falsafasi va madaniyati doirasidagi o‘rnini yangicha baholash zaruratini ko‘rsatadi. Asar ko‘pincha kalomiy risola sifatida talqin qilingan bo‘lsa-da, olib borilgan tahlil uning mazmuni va metodologiyasi falsafiy tafakkur darajasida shakllanganini tasdiqlaydi. Bu holat kalom ilmi va falsafa o‘rtasidagi qat’iy chegaralar nisbiy ekanini ko‘rsatadi.

Munozara jarayonida asosiy masala aqlning aqidaviy bilimdagi maqomi bilan bog‘liq bo‘ldi. Ba’zi tadqiqotlarda aqliy dalillarning qo‘llanishi e’tiqodni murakkablashtiradi, degan fikr ilgari suriladi. Ushbu maqola natijalari esa bu qarashni tasdiqlamaydi. Asarda aqliy dalillar ommaviy e’tiqod uchun emas, balki inkor va shubha bilan yuzlashilgan ilmiy muhit uchun mo‘ljallangan.

Natijada oddiy e'tiqod sodda va barqaror qoladi, ilmiy bahs doirasida esa u mustahkam himoyaga ega bo'ladi.

Munozara shuni ko'rsatadiki, asarda qo'llanilgan dalillash uslubi klassik falsafiy an'analar bilan qisman uyg'un, qisman esa mustaqil yo'lni ifodalaydi. Sababiylik, zaruriy mavjudlik va mantiqiy zarurat tushunchalari falsafiy tafakkurga xos bo'lsa-da, aql mutlaq hukmronlik qilmaydi. Aql vahiyga qarshi qo'yilmaydi, balki unga xizmat qiluvchi vosita sifatida ishlatiladi. Bu jihat asarni yunon falsafasidan ham, keyingi g'arb ratsionalizmidan ham farqlaydi.

Tadqiqot natijalari Sharq falsafasiga xos muvozanatli tafakkur uslubini tasdiqlaydi. Asarda na mutlaq ratsionalizm, na sof literalizm ustuvorlik qiladi. Ushbu muvozanat diniy bilim bilan falsafiy fikrlash o'rtasidagi qarama-qarshilikni yumshatadi va ularni uyg'un holda ishlashini ta'minlaydi. Bu holat kalom ilmini faqat himoya vositasi sifatida emas, balki nazariy tafakkur shakli sifatida baholash imkonini beradi.

Munozara davomida yana bir muhim jihat aniqlanadi. Asarning ta'siri faqat nazariy soha bilan cheklanmaydi. U Sharq intellektual madaniyatida bahs yuritish uslubiga ham ta'sir ko'rsatgan. Hissiy tortishuvlar o'rnini mantiqiy tahlil egallaydi. Aqida masalalari siyosiy yoki ijtimoiy ziddiyat manbaiga emas, balki ilmiy muhokama obyektiga aylanadi. Bu esa jamiyatda fikriy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Zamonaviy ilmiy bahslarda islom tafakkuri ko'pincha an'anaviylik bilan cheklanib talqin qilinadi. Ushbu munozara natijalari esa Sharq falsafasida kuchli intellektual dinamika mavjud bo'lganini ko'rsatadi. "Al-Irshod" bunga yorqin misol bo'lib, u aqidani nafaqat himoya qiladi, balki uni falsafiy darajada qayta ifodalaydi. Shu jihatdan asar tarixiy manba bo'lish bilan birga metodologik namuna sifatida ham dolzarb ahamiyatga ega.

Natijada munozara shuni ko'rsatadiki, kalom ilmi Sharq falsafasidan ajralgan hodisa emas. U aynan shu falsafiy muhitda shakllangan va rivojlangan. "Al-Irshod" esa diniy tafakkur va falsafiy fikrlash o'rtasidagi uyg'unlikning yetuk namunasi sifatida baholanishi mumkin.

XULOSA

Mazkur maqolada Sharq falsafasi va madaniyati doirasida kalom ilmining falsafiy mohiyati tahlil qilindi. Tadqiqot markazida aqida masalalarini aqliy dalillar orqali asoslashga qaratilgan muhim asarlardan biri bo'lgan "al-Irshod" turdi. O'rganish natijalari ushbu asar aqidani faqat an'anaviy e'tiqod shakli sifatida emas, balki ratsional va epistemologik jihatdan asoslangan bilim sifatida talqin qilganini ko'rsatdi.

Asarda qo'llanilgan dalillash usuli sof diniy bayon doirasidan chiqib, falsafiy metod darajasiga ko'tarilgan. Aqida masalalari sababiylik, zaruriy mavjudlik va mantiqiy zarurat tushunchalari orqali izchil asoslangan. Bu yondashuv e'tiqodni subyektiv ishonch darajasidan obyektiv bilim maqomiga olib chiqadi va inkorni aqliy jihatdan asossiz holga keltiradi.

Maqola natijalari kalom ilmi Sharq falsafasidan ajralgan hodisa emasligini tasdiqlaydi. Aksincha, u aynan shu falsafiy muhitda shakllangan va rivojlangan. Asarda aql va vahiy o'rtasidagi muvozanat saqlangan holda aqliy tafakkur faol ishlatilgan. Natijada na mutlaq ratsionalizm, na sof literalizm ustuvorlikka erishgan. Bu holat Sharq falsafasiga xos mu'tadil tafakkur uslubini yaqqol namoyon etadi.

"Asl e'tiqod aqlga muhtoj emas" degan qarash ushbu tadqiqot doirasida qayta ko'rib chiqildi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, aql aqidani inkor qilmaydi, balki uni anglash va himoya qilish vazifasini bajaradi. Bu yondashuv Sharq intellektual madaniyatida bahs yuritish uslubining shakllanishiga va fikriy barqarorlikning ta'minlanishiga xizmat qilgan.

"al-Irshod" asari Sharq falsafiy tafakkurining yetuk namunasi sifatida baholanadi. U diniy bilim bilan falsafiy fikrlash o'rtasidagi uyg'unlikni ilmiy asosda namoyon etadi. Mazkur tadqiqot

kalom ilmini Sharq falsafasi kontekstida qayta baholash zaruratini ko'rsatadi va kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun metodologik asos yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Al-Juvayniy, Imom al-Haramayn. Al-Irshād ilā qawāṭi' al-adilla fī uṣūl al-i'tiqād. – Bayrut: Dār al-Kutub al-ʿIlmiyya, 1998.
2. Al-Juvayniy, Imom al-Haramayn. Kitāb al-Irshād. Tahqiq: Muhammad Yusuf Musa. – Qohira: Maktabat al-Khānijī, 1950.
3. Fakhry, Majid. A History of Islamic Philosophy. – New York: Columbia University Press, 2004.
4. Griffel, Frank. Al-Ghazālī's Philosophical Theology. – Oxford: Oxford University Press, 2009.
5. Gutas, Dimitri. Greek Thought, Arabic Culture: The Graeco-Arabic Translation Movement in Baghdad and Early ʿAbbāsīd Society. – Princeton: Princeton University Press, 1998.
6. Encyclopaedia Britannica. Kalam (Islamic theology).
7. <https://www.britannica.com/topic/Kalam-Islamic-theology>
8. Encyclopaedia Britannica. Islamic philosophy.
9. <https://www.britannica.com/topic/Islamic-philosophy>
10. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Islamic Theology.
11. <https://plato.stanford.edu/entries/islamic-theology/>
12. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Arabic and Islamic Philosophy.
13. <https://plato.stanford.edu/entries/arabic-islamic-philosophy/>
14. Hourani, George F. Reason and Tradition in Islamic Ethics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
15. Adamson, Peter. Philosophy in the Islamic World. – Oxford: Oxford University Press, 2016.
16. Wolfson, Harry Austryn. The Philosophy of the Kalam. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976.